

Аліна Іваненко

УПРАВЛІНСЬКИЙ АПАРАТ В РКУ І ВЗО ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ ТРЕТІМ РАЙХОМ

DOI: 10.5281/zenodo.3732635

© А. Іваненко, 2020. CC BY 4.0

У статті доведено, що Україна у відповідності з планами нацистського керівництва Третього Райху мала стати майбутнім «життєвим простором» для «арійського народу». Для безпосереднього виконання завдань окупації була створена система органів окупаційного адміністрування, зокрема, Райхсміністерство східних окупованих територій, РКУ та ВЗО. **Метою** статті є висвітлення ролі управлінського апарату Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації у процесі втілення мети та завдань окупації території України Третім Райхом у 1941–1944 рр. **Методологію** дослідження складають загальнонаукові (аналіз, дедуція, індукція) і спеціальні (порівняльно-історичний, ретроспективний) методи. **Наукова новизна.** На основі архівних джерел досліджено та вперше проаналізовано особливості функціонування управлінського апарату в РКУ та ВЗО у 1941–1944 рр. з огляду на їх роботу для реалізації мети та завдань окупаційної політики Німеччини. **Висновки.** Важливе місце в реалізації завдань окупаційного режиму відігравали органи місцевого управління, представлені районними, міськими та сільськими управами. Перебуваючи під тотальним контролем окупаційної адміністрації, їх особовий склад мав виконувати вказівки німецьких управлінців. Зміст службової компетенції органів місцевого управління, порядок створення не дозволяє кваліфікувати їх у якості органів «самоврядування».

Утім, результати окупаційного адміністрування були невтішними. Окупаційний режим в РКУ зазнав системної політичної кризи. Однією із причин кризи стали деструктивні явища та процеси у функціонуванні окупаційного апарату влади, а саме неадекватно високий рівень паралелізму та дублювання в роботі окупаційних органів влади. А особистий конфлікт між А. Розенбергом та Е. Кохом призвів до появи деструктивних явищ у роботі адміністрації РКУ. Сам же окупаційний апарат влади був переобтяжений службовими завданнями, виконати які за дефіциту кваліфікованих управлінців, матеріально-технічних ресурсів, низького рівня транспортного сполучення та комунікацій було вкрай складно.

Ключові слова: управління, окупаційний режим, Райхскомісаріат «Україна», військова зона окупації.

Друга світова війна стала одним із найбільших воєнно-політичних конфліктів не лише ХХ ст., а й в історії людства взагалі. За кількістю людських жертв, рівнем матеріальних втрат цей військовий конфлікт не мав рівних упродовж існування людської цивілізації. Мільйони людських доль були кинуті на олтар протистояння двох диктаторських режимів – А. Гітлера та Й. Сталіна, спричиненого цивілізаційним розколом, догматичними тушовими формами нового цивілізаційного існування та претензіями комуністичного СРСР і нацистського Третього Райху на світове панування. З початком військового протистояння

між Німеччиною та СРСР у центрі цього геополітичного конфлікту перебувала й Україна – на той час квазідержавне утворення, більш відоме під назвою УРСР. А місцевий український соціум став об'єктом нещадного соціального експериментаторства хворих расистських уявлень лідерів Третього Райху, які на певний час змінили не менш хворих очільників комуністичної ідеології (у її ленінському та сталінському різновидах).

Управлінський апарат Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації був предметом дослідження таких дослідників, як О. Гончаренко¹, М. Куницький², К. Двірна та Ю. Левченко³, О. Лисенко⁴, В. Нестеренко⁵, І. Тарнавський⁶.

За планами політичного керівництва Третього Райху Україна, рівно як і інші завойовані області СРСР, одержала (звісно ж неофіційно) статус майбутнього «життєвого простору» для «арійського народу», якими, зрозуміло, були німці. Саме перетворення завойованого територіального масиву на «життєвий простір» і було метою встановленого в Україні нацистського окупаційного режиму. Цій далекосяжній стратегічній меті підпорядковувалися завдання окупації, які мали суто тактичне обрамлення. Успішна реалізація завдань окупації мала готувати базу для досягнення мети встановленого режиму. Таким чином, мета окупації мала стратегічні ознаки, а от завдання відповідали тактиці встановленого режиму.

Стратегічна мета окупаційного режиму і тактичні завдання взаємно перепліталися, доповнювали і, певним чином, видозмінювали одне одного. Так, ще в період окупації в Україні почали створюватися компактні поселення етнічних німців, які за задумом нацистів мали стати їх соціально-політичною опорою. Базовою формою утворення нацистською владою нових німецьких колоній у регіонах компактного проживання українських фольксдойче стали сукупності населених пунктів під назвою «Хегевальди»⁷. Про стратегічну мету завоювання і встановлення «життєвого простору» нацисти не забували ні на жодну мить, і навіть крах нацистського режиму в Третьому Райху не міг примусити його керівництво відступити від цих догматів.

Основним завданням окупаційного режиму в Україні стала практична підготовка майбутнього «життєвого завдання». Для його реалізації застосовувалися такі заходи як: негайна ліквідація будь-яких ознак радянської державності, адміністративно-територіального й політичного устрою довоєнної

¹ Гончаренко О. Органи обласного управління на теренах Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, компетенція та досвід функціонування (1941–1944 рр.). *Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура*. Київ, 2010. Вип. 17. С. 37–41.; Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.): Дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 398; Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 600 с.

² Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.

³ Двірна К. П., Левченко Ю. І. Рейхскомісаріати «Україна» та «Остланд» в період німецької окупації: особливості територіально-управлінської системи та політики. *Грані*. № 3. 2014. С. 108.

⁴ Лисенко О. Є. Система управління окупованими територіями України (1941–1944 рр.). *Історія державної служби в Україні*: у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 512 с.

⁵ Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ, 2005. С. 34, 35.

⁶ Тарнавський І. С. Рейхсміністерство окупованих східних територій та підпорядковані йому місцеві органи: історія створення, структура та діяльність (1941–1945 рр.). *Наука. Релігія. Суспільство*. № 1. 2013. С. 52–61.

⁷ Ніколасць Ю. Німецьке населення України у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 3–4. С. 224.

УРСР; винищення соціально-політичної опори сталінського режиму, а саме колишніх комуністів, а також так званої радянської номенклатури й «активу»; тотальна фізична ліквідація народів, визнаних нацистською ідеологією расово неповноцінними (євреїв та циган), психічно хворих осіб; деурбанізація і знелюднення населення окупованої країни; експлуатація сировинних, продовольчих та людських ресурсів; деінтелектуалізація українського населення, здебільшого молоді. З часом на повісті денній постало завдання масового вивезення робочої сили на підприємства і сільське господарство Німеччини. Одночасно гітлерівці намагались змінити масову свідомість українського населення, прищеплюючи йому засобами пропаганди антикомуністичний світогляд.

Ще однією важливою обставиною німецького урядування в Україні стала повна відмова керівництва Райху від співпраці з українськими політичними угрупованнями, які мали самостійницьку орієнтацію. М. Куницький із цього приводу висловив думку, що всі зусилля лідерів українських націоналістичних політичних структур використати військовий конфлікт задля досягнення власних політичних цілей і порозумітися з А. Гітлером, навіть незважаючи на готовність до безпосередньої співпраці з агресором, були марними і безрезультатними. Нацистська ідеологія за визначенням не допускала можливості для інтеграції українців як етносу до майбутньої « нової Європи » на засадах паритетності чи союзницьких відносин⁸. О. Гончаренко доводить, що фюрер збирався діяти виключно з позиції сили, а тому ділитися результатами перемоги, у якій він не сумнівався, не збирався ні з ким, тим більше з представниками народу, уже визнаного ним расово неповноцінним⁹.

Звісно, що для реалізації цих амбітних планів в окупованій Україні мала працювати могутня й ефективна управлінська система, без якої досягти запланованого результату було неможливо у принципі. У результаті в адміністративно-територіальному плані на окупованих Німеччиною та її союзниками теренах України упродовж 1941 р. постали декілька окупаційних зон, при створенні яких жодним чином не враховувалися попередні історичні та етнографічні традиції: дистрикт «Галичина» у складі Генерал-губернаторства; губернаторство «Трансїстрія», яке перебувало в управлінні союзника Німеччини – Румунії; РКУ та ВЗО.

Оскільки питання створення окупаційних органів влади в РКУ та ВЗО вже досить ґрунтовно вивчено вітчизняними дослідниками, дозволимо собі зупинитися лише на окремих положеннях, які мають принципове значення для нашого дослідження.

Як вже зазначалося, терени Східної Галичини увійшли до складу Генерального губернаторства. Створене у жовтні 1939 р. Генеральне губернаторство складалося з чотирьох адміністративно-територіальних одиниць: Люблінського, Варшавського, Радомського й Краківського. До останнього увійшли й етнічні українські землі – Холмщина, Підляшшя, Надсяння й Лемківщина. Відповідно до декретів А.Гітлера від 17 і 22 липня 1941 р., утворювався п'ятий дистрикт у складі Дрогобицької, Львівської, Станіславської (нині – Івано-Франківської), Тернопільської (без північних районів) областей загальною площею 48 081 кв. км і кількістю жителів 4789 тис. осіб. Центром дистрикту «Галичина» був Лемберг (Львів), у якому перебував апарат вищої посадової особи – губернатора. 17 липня 1941 р. управління Східною Галичиною переходило до компетенції генерал-

⁸ Куницький М. П. Соціально-правовий статус... С. 97.

⁹ Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації... С. 95.

губернатора Г. Франка¹⁰.

Румунія була союзником гітлерівської Німеччини, а відтак сподівалася на істотне прирощення власної території за рахунок придбань на Сході. В результаті тривалих консультацій з Берліном кондукатор Румунії маршал І. Антонеску 19 серпня 1941 р. підписав декрет про запровадження румунської адміністрації у межиріччі Дністра й Бугу (по-румунськи цей регіон називається Трансністрія).

Відповідно з угодою між румунським та німецьким командуванням від 30 серпня 1941 р. про гарантування безпеки адміністрації з економічної експлуатації між Дністром і Бугом (Трансністрія) та Бугом і Дніпром (область Буг–Дніпро), губернаторство «Трансністрія» не входило до складу Румунії (на відміну від Бессарабії та Північної Буковини), а лише передавалася румунській стороні у тимчасове управління й господарське використання¹¹.

Згідно із позицією А. Гітлера, окуповані терени України, які не відійшли в управління Румунії та Генерал-губернаторства, поділялися на дві окупаційні зони: РКУ та ВЗО. Найбільшою із них за чисельністю населення і територіальною площею був РКУ. Система управління в РКУ будувалася за суворо централізованим принципом, з повним контролем німецьких управлінців за загарбаною територією, яка втратила будь-які ознаки суверенності.

Відповідно до указу «Про цивільне управління в захоплених східних областях», оголошувались недійсними постанови Гаазької конференції, які стосувалися управління країною окупаційною військовою владою. СРСР розглядався як неіснуюча країна, і внаслідок цього в інтересах її населення всі урядові функції перебрала на себе Німеччина. При цьому допускалися всі заходи, які німецьке управління визнає необхідними і відповідними для реалізації цього завдання¹².

РКУ було створено указом А. Гітлера від 20 липня 1941 р. Ця адміністративна структура входила у підпорядкування Рейхсміністра східних окупованих територій, яке очолював А. Розенберг. Апарат Райхсміністра адаптувався до виконання визначених нацистською верхівкою Німеччини завдань. У його структурі перебував департамент у справах України і Прибалтики, що складався з головних відділів (управлінь). Політичне управління на чолі з Г. Лейббрандтом відповідало за вироблення й формулювання політичних засад і директив, орієнтованих на оптимізацію управління зайнятими землями. У березні 1944 р. його реорганізували у Головний політичний штаб. На адміністративне управління (керівник – Л. Рунге) покладалася відповідальність за організацію всіх сфер життя. Економічне управління (очільник – Г. Шлоттерер) займалося організацією виробництва, підприємництва, торгівлі, а також використання промислової та сільськогосподарської продукції в окупованих теренах. До компетенції технічного управління, яке очолював Ф. Шютце, входили налагодження будівельних і ремонтних робіт, водного господарства, комунікацій тощо. З огляду на складність забезпечення кваліфікованими управлінцями державних служб на окупованих землях особливого значення набувала діяльність управління кадрів. Важливі функції поклалися на управління преси та пропаганди, культури та ін.¹³

Відповідно до указу А. Гітлера від 17 липня 1941 р. «Про управління в новоприєднаних східних областях», райхскомісаріати поділялися на генеральні комісаріати, а вони, у свою чергу, на гебітскомісаріати¹⁴ (Kreisgebi-

¹⁰ Лисенко О. Є. Система управління окупованими територіями України (1941–1944 рр.). Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородин та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 2. С. 296, 297.

¹¹ Там само. С. 328.

¹² ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 142. Арк. 38.

¹³ Лисенко О. Є. Система управління окупованими територіями України (1941–1944 рр.) ... С. 304.

¹⁴ Обласні комісаріати.

ete). Декілька обласних комісаріатів могли бути об'єднані в один головний округ. Ці адміністративні структури очолювалися відповідно рейхскомісарами, генеральними комісарами та гебітскомісарами. Передбачалося, що рейхскомісари та генеральні комісари будуть призначатися особисто А. Гітлером, а от головні комісари та гебітскомісари – керівником Райхсміністерства східних окупованих територій А. Розенбергом¹⁵.

Адміністративний апарат РКУ базувався на 4 головних управліннях: центральному, політичному, господарському й технічному. Головне управління очолював фон Ведельштадт, його заступником був призначений Даргель. Центральним бюро керував Клебановський, персональним відділом – фон дер Грьобен, організаційним – фон Ведельштадт, житловим та фінансовим – Шайбарт. Даргель перебував також на чолі політичного управління, в якому діяли відділи політики, праці та соціальної політики, адміністрування, охорони здоров'я, ветеринарії, фінансів, науки і культури, соціального захисту¹⁶.

Генеральні комісаріати й гебітскомісаріати мали аналогічну, хоча й дещо спрощену структуру. Так, генеральний комісаріат округи «Київ» складався з особистої канцелярії генерального комісара, політичного відділу, відділу преси і пропаганди, промисловості, сільського господарства і харчування, торгівлі, фінансів, юридичного, шкільного, транспортного, медичного, опалювального, силкатного відділів¹⁷.

У результаті німецької нормотворчості до складу генеральних округів входили декілька колишніх радянських областей. Гебітскомісаріати, як найнижча ланка німецького управлінського апарату, об'єднували декілька колишніх радянських районів. Водночас, адміністративно-територіальна система РКУ не мала сталого вигляду. Так, у структурі органів управління генеральної округи «Волинь» упродовж перших осінніх місяців 1941 р. існував головний комісаріат «Волинь» (Hauptkommissariat «Wolhynien») з місцем перебування у Луцьку та головний комісаріат «Поділля» з місцем перебування у Кам'янці-Подільському. Лише після переведення місця перебування генерального комісара до Луцька гаупткомісаріати були скасовані.

Ще одним із тимчасових органів управління стали представництва генеральних комісарів (Außenstelle). Так, у грудні 1941 р. існувало Вінницьке представництво генерального комісара в Житомирі. Такий управлінський підрозділ діяв і в Кіровограді, який входив до складу генеральної округи «Миколаїв». В окремих надто важливих місцях створювалися представництва відділів. Так, у Полтаві у квітні 1943 р. існувало представництво відділу сільського господарства і продовольства генерального комісаріату «Київ». Саме звідси напряму віддавалися накази і розпорядження відповідним гебітскомісаріатам.

На рівні окремих гебітскомісаріатів також існували відповідні представництва. Так, представництво керівника гебітскомісаріату «Васильків» існувало у Фастові. Воно координувало роботу установ міста та району, а все офіційне листування з приводу різноманітних управлінських дій проходило через цей орган влади¹⁸.

Відповідно до оперативних директив для цивільного управління («Коричнева папка»), рейхскомісари, генеральні комісари, гаупткомісари і гебітскомісари поряд з військовими установами були єдиними німецькими державними установами на окупованих східних територіях. Окрім них, не могли бути засновані жодні інші. Вони опрацьовували всі питання управління краєм, який був підпорядкований їх владі, та всі обставини, які стосувалися організації і діяльності управління, включаючи поліцію, спостереження за місцевими установами, організаціями,

¹⁵ ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 141. Арк. 76–78.

¹⁶ Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації... С. 243–210.

¹⁷ Там само. С. 243–211.

¹⁸ Там само. С. 243–245.

населенням¹⁹.

Створення РКУ не було одномоментним актом. Спочатку вся його територія перебувала в управлінні військової адміністрації, яка поступово, за безпосередніми вказівками А. Гітлера, передавала владу цивільній адміністрації. Так, РКУ був проголошений 20 серпня 1941 р., однак тільки 1 вересня отримав під своє управління території Рівненської, Волинської і Кам'янець-Подільської областей Української РСР, а також південні райони Брестської та Пінської областей Білоруської РСР. Перше розширення відбулося 20 жовтня 1941 р. на території Житомирської, північно-східні райони Вінницької, західні райони Кіровоградської, правобережні райони Київської областей Української РСР, а також південні райони Поліської області Білоруської РСР.

Друге розширення відбулося 15 листопада 1941 р. на території Кіровоградської, Миколаївської та правобережні райони Дніпропетровської областей Української РСР. Останнє розширення території РКУ відбулося 1 вересня 1942 р., коли Запорізька, Полтавська, Херсонська та лівобережні частини Київської та Дніпропетровської областей були передані до його складу.

Кордони РКУ на період найбільшого його розширення виглядали наступним чином: на заході та південному заході кордони проходили через колишні радянські Львівську і Тернопільську області по лінії Сокаль – Броди – Підволочиськ – р. Збруч до впадіння її в р Дністер, далі уздовж Дністра до с. Василюти (біля Могилева-Подільського), с. Лядової, далі через Примазеницю та Бар (включно) і далі до р. Ров і західного берега Південного Бугу до його впадіння в Чорне море; північні кордони проходили в середньому на 20 км північніше залізничної колії Брест – Гомель, до пункту, розташованого на 20 км східніше Мглина; східний кордон проходив по східній межі Київської, Полтавської, Дніпропетровської та Запорізької областей²⁰.

У результаті вказівок А. Гітлера РКУ очолив Е. Кох, який представляв ортодоксальне оточення фюрера і в усьому підтримував свого керівника. При цьому А. Гітлер не зважив на кадрові пропозиції А. Розенберга, який намагався провести до управління РКУ більш поміркованих осіб, хоч усім були відомі особисті неприязні відносини між Е. Кохом та керівником Рейхсміністерства східних окупованих територій. Фактично з перших і до останніх днів існування РКУ між Е. Кохом та А. Розенбергом тривав конфлікт щодо бачення здійснення окупаційної політики. Оскільки цей конфлікт доволі детально описаний у роботах В. Косика²¹, Б. Єржабкової²², О. Лисенка²³, О. Гончаренка²⁴ та М. Куницького²⁵, дозволимо собі зазначити лише ту обставину, що, на відміну від Е. Коха,

¹⁹Тарнавський І. С. Рейхсміністерство окупованих східних територій та підпорядковані йому місцеві органи: історія створення, структура та діяльність (1941–1945 рр.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 1. С. 59.

²⁰Двірна К. П., Левченко Ю. І. Рейхскомісаріати «Україна» та «Остланд» в період німецької окупації: особливості територіально-управлінської системи та політики. *Грані*. 2014. № 3. С. 108.

²¹Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. Українознавча бібліотека НТШ. 1993. 657 с.; Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938–1945 / з франц. пер. Р. Осадчук. Київ, 1992. 729 с.

²²Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови. Київ : Наукова думка, 2008. 272 с.

²³Лисенко О. Є. Система управління окупованими територіями України (1941–1944 рр.). Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 512 с.

²⁴Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 600 с.

²⁵Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.

А. Розенберг пропонував проводити більш лояльну по відношенню до місцевого населення України окупаційну політику. Він виходив із того, що, перебуваючи під повним контролем Німеччини, маріонеткова Україна зможе протистояти натиску Росії, і розглядав її як «буферну зону» між Заходом і Сходом. Але, незважаючи на різні обставини перебігу конфлікту між А. Розенбергом та Е. Кохом, його результат був один – А. Гітлер завжди підтримував керівника РКУ. Особистий радник Гітлера штандартенфюрер СА В. Кеппен, який записував наради за участю свого шефа, тоді занотував: «У головному штабі фюрера ставлення до Коха дуже привітне. Всі вважають його «другим Сталіном», який зможе якнайкраще виконати своє завдання»²⁶.

Окремі дослідники вважають, що в РКУ існувала «радикальна» система управління, яка базувалася на тоталітарному характері управління внутрішньої адміністрації. Жодних поступок цивільному населенню здійснено не було, а створення представницьких органів з представників місцевого населення суворо каралося. Управління РКУ відбувалося за централізованою вертикаллю влади, в якій місцеве населення посідало нижчі ланки та було зобов'язане беззаперечно виконувати всі накази окупаційної влади²⁷.

Як на наш погляд, ці положення є неповними і не враховують усієї повноти ситуації, котра склалася в РКУ. Підтримуємо О. Гончаренка, який вважає, що окупаційний режим в РКУ зазнав системної політичної кризи. Однією з її причин на теренах України стали деструктивні явища та процеси у функціонуванні окупаційного апарату влади. До появи цих процесів призвели особливості політичного устрою тогочасної Німеччини та нацистська ідеологія. «Вождизм», зверхність «арійської раси», расистський антисемітизм, які були введені в практику окупаційного адміністрування, призвели до неадекватно високого рівня паралелізму та дублювання в роботі окупаційних органів влади. Окрім того, й особисті конфлікти та протиріччя у світоглядних баченнях керівників системи стали причинами деструктивних явищ у роботі адміністрації РКУ.

Дослідник зазначає, що керівництво РКУ відмовлялося виконувати цілком прагматичні і, потрібно визнати, раціональні на той час регулятивні імпульси, що надходили від Рейхсміністерства східних окупованих територій. Генеральні комісари отримували дозвану кількість директивних вказівок та установок, які виражали виключно особисту позицію Е. Коха.

Невідповідність структури окупаційних організацій вимогам діяльності, якою вони займалися, призводила до появи структурно-організаційних причин розвитку кризових явищ. Окупаційний апарат влади був переобтяжений службовими завданнями, виконати які за дефіциту кваліфікованих управлінців, матеріально-технічних ресурсів, низького рівня транспортного сполучення та комунікацій було вкрай складно. Не були оптимальними і функціональні зв'язки німецьких органів влади із структурними елементами системи окупаційних установ²⁸.

Цієї ж лінії дотримується також І. Гончаренко, яка, досліджуючи становище системи професійної освіти в РКУ, зазначає, що свою відносну самостійність у прийнятті управлінських рішень стали проявляти не лише генеральні комісари, а й керівники гебітскомісаріатів. Частина цих керівників виконували вказівки Е. Коха або ж посилались на установки Рейхсміністерства східних окупованих

²⁶ Кучер В. І. Німецька окупація України в початковий період війни: політико-економічна парадигма. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2008. Вип. 39. С. 303.

²⁷ Двірна К. П., Левченко Ю. І. Рейхскомісаріати «Україна» та «Остланд» в період німецької окупації: особливості територіально-управлінської системи та політики. *Грані*. 2014. № 3. С. 112.

²⁸ Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.): Дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 398.

територій. А окремі генеральні комісари та й гебітскомісари взагалі не виконували жодної з них, прагнучи усунути від існуючого управлінського конфлікту.

На основі різного бачення підходів до організації системи освіти в окупованій Україні між РКУ та Рейхсміністерством східних окупованих територій розпочалася «війна законів». При цьому нормативно-правові акти, видані рейхсміністром та рейхскомісаром, часто суперечили один одному. Е. Кох взагалі відмовлявся виконувати прямі вказівки А. Розенберга, хоч той з формальної точки зору був його безпосереднім керівником²⁹.

Окрім РКУ, в Україні функціонувала і ВЗО. Загалом, у свій час вся окупована територія країни перебувала в управлінні військових. Як вже зазначалося, лише зі створенням РКУ військові поступово передавали владу цивільній адміністрації. А з воєнними поразками Вермахту в 1943 р. розпочався протилежний процес – цивільна адміністрація РКУ евакуювалася і поступалася місцем військовому командуванню. Окрім того, і військові, і цивільні адміністратори тісно співпрацювали між собою, координували певні напрямки діяльності. Представники військових були присутні на засіданнях в Рейхсміністерстві східних окупованих територій, а службовці відомства А. Розенберга були направлені в штаби груп армій, які вели наступ на фронтах. На засідання в ОКХ (Верховне командування сухопутних сил Вермахту) і ОКВ (Головне командування збройними силами Німеччини) також направлялися підлеглі А. Розенберга.

Визначаючи ВЗО, слід мати на увазі поняття оперативного тилу Вермахту і власне «військової зони». Глибина оперативного тилу Вермахту обмежувалася по мірі просування вглиб території СРСР шляхом передачі районів під управління цивільної окупаційної адміністрації. До складу ж ВЗО увійшло п'ять областей України, які не увійшли до РКУ і протягом всього періоду окупації перебували під військовим управлінням – Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська (нині Донецька) і Ворошиловградська (Луганська), (інколи додають Крим, хоча до 1954 р. він не входив до складу УРСР).

Органи військового управління функціонували або як самостійні відділи, або як група управління при оберквартирмейстері армії (VII адміністративний відділ). Вищим органом військового управління на території тилового району спочатку був VII відділ при штабі командуючого військ тилового району. З кінця 1942 р. керівництво органами управління у військовій зоні здійснювалось адміністративними відділами при штабах груп армій, які з цією метою забезпечувалися кваліфікованими службовцями.

В. Нестеренко встановив, що територіальними військовими органами були комендатури кількох типів. Серед переліку комендатур, які перебували на території оперативного тилового району групи армій «Б» на 18 вересня 1942 р. і підпорядковувалися у будь-якому відношенні командуючому оперативного тилового району, дослідник називає головні польові комендатури №399 у Конотопі і №397 («Донець») у Сталіно (Юзівка). Першій підпорядковувались: польові комендатури у Рильську №194, Ніжині №197, Старобельську №198, Чугуєві №503, Обояні №754, а також 21 гарнізонна комендатура (I) та 2 гарнізонні комендатури (II). Другий – у Сталіно – були підпорядковані польові комендатури у Ворошиловграді (Луганськ) №243, Новочеркаську №245, гарнізонна комендатура Сталіно, 16 гарнізонних комендатур (I).

З польові та 11 гарнізонних комендатур (I) в загальному плані вважались підпорядкованими командуючому військами оперативного тилового району групи армій «Б», але переданими командуванню групи армій або 2-ій або 6-ій арміям у тактичному відношенні. Гарнізонна комендатура Харкова, 9 гарнізонних (I)

²⁹ Гончаренко І. В. Професійна освіта на теренах Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 50.

і 5 гарнізонних комендатур (II) діяли на терені групи армій «Б», але не були підпорядковані командуючому оперативного тилового району цієї групи³⁰.

У великих містах створювали штадткомендатури, які здійснювали загальне керівництво діяльністю всіх комендатур, що перебували в армійському тилу. Дислокацію та чисельність комендатур Вермахту визначали відповідно до географічного розташування населених пунктів та оперативної обстановки³¹.

Зазначимо, що визначення ВЗО є більш складним терміном, оскільки воно доповнюється дефініцією «оперативний тил Вермахту». Так, як встановив О. Міт'ягін, окупована Вермахтом територія була розподілена на чотири зони. Перша – «бойова» (прифронтна смуга) передбачалась глибиною до 20 км від лінії фронту. У цій окупаційній зоні підтримкою прифронтного порядку займалися відділи 1Ц штабів армій, корпусів і дивізій, фронтів органи Абверу, підрозділи штабу ОКХ «Іноземні армії Схід», Таємна польова поліція – ГФП та польова жандармерія.

Адміністративні межі другої зони (армійський тилуний район – АТР), розпочиналися за прифронтною смугою і простягалися до 100 км в глибину окупованої території. Чисельність задіяних тут охоронних сил зростала. Підтримання окупаційного режиму, забезпечення безпеки тилу фронтів частин і з'єднань в зоні АТР покладалось на спеціально призначених комендантів з підпорядкованими їм військовими формуваннями. У більшості це були поліцейські охоронні батальйони. Відповідну роботу тут здійснювали також війська контррозвідки (Абвер III), підрозділи польової фельджандармерії (ПЖ), Таємної польової поліції, поліції порядку («ОРПО»), кримінальної поліції («КріПо»), органи поліції безпеки та СД, допоміжної поліції («шццманшафт»), а головним чином есесівські айзатцкоманди.

На третю зону (оперативний тилуний район – ОТР) груп армій на чолі з командувачами охоронними військами під номерами 101 (група армій «Центр»), 102 («Південь») і 103 («Норд») з власними, а також приданими охоронно-військовими силами союзників, покладались аналогічні обов'язки. Її межі встановлювалися на 350–500 км від лінії фронту. В оперативному підпорядкуванні командувача військами ОТР перебували і спеціальні представники СС з підлеглими їм поліцейськими та есесівськими формуваннями. З охоронних питань юрисдикція командувача військами ОТР поширювалась на усі зони. Важливою складовою охоронно-карального механізму, насамперед в останній окупаційній зоні, виступали охоронні дивізії. Особливістю усіх окупаційних зон була підлеглість військовому командуванню сухопутних військ в особі командувачів груп армій і армій Вермахту.

Відповідно до додатку до директиви ОКВ № 21 від 13 березня 1941 р., вплив військових інстанцій поширювався і на рейхскомісаріати. З цією метою до їх складу від Вермахту призначалися спеціальні командувачі зі збройним контингентом та широкими повноваженнями охоронно-карального характеру. У спеціальних вказівках (січень 1941 р.) до директиви № 21 (плану «Барбаросса»), зазначалося: «Для здійснення військових заходів в областях, що перебувають поза зоною бойових дій, буде призначено командувачів окупаційними військами, які підпорядковуватимуться начальнику штабу верховного Головнокомандувача збройних сил. Перед ними стоять завдання командувача військами територіального військового округу, і вони наділяються правами головнокомандувача армією.

³⁰ Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ, 2005. С. 34, 35.

³¹ Кононенко Р. Правові засади регулювання охорони тилу окупаційних військ гітлерівської Німеччини в умовах війни на території УРСР (1941–1944 рр.). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 235.

На них покладається наступне: а) тісна співпраця з рейхскомісарами з метою надання їм сприяння у виконанні поставлених перед ними політичних завдань; б) експлуатація країни і використання її господарських ресурсів для потреб германського господарства; в) використання можливостей країни для забезпечення військ у відповідності з вимогами верховного командування армією; г) військова охорона усєї області, у першу чергу аеродромів, шляхів сполучень та транспортних засобів від повстань, саботажу і парашутних частин противника; д) регулювання руху на дорогах...».

У РКУ представником ОКХ став генерал авіації Кітцінгер. Підлеглі йому військові формування спочатку включали лише охоронні батальйони. Згодом (1942 р.) їх вимушено посилили 12-м резервним армійським корпусом, а також 143 та 47-ю резервними дивізіями. Територію РКУ покрили густою сіткою комендатур – гарнізонних, міських, районних тощо. Водночас, в областях, що входили до його складу, за безпеку відповідали не військові органи, а РСХА з відповідними територіальними органами поліції безпеки та СД. Усі вони, зокрема генерал Кітцінгер, підпорядковувались Коху³².

Для підтримки безперебійної роботи окупаційних органів влади, а також із метою реалізації специфічних завдань з «умиротворення» захоплених територій, фізичного винищення частини місцевого населення (євреїв та циган), ліквідації потенційних противників німецького окупаційного режиму в РКУ та ВЗО функціонували відповідні поліційні формування.

У зоні відповідальності військової адміністрації, як у тій, що пізніше була передана в підпорядкування РКУ, так і в зоні, котра сформувалася як ВЗО, функціонували такі німецькі поліційні формування як: команди поліції безпеки та СД (оперативні групи А, Б, С, Д та 16 оперативних команд); польова жандармерія (перебувала в управлінні комендатур), підрозділи таємної польової поліції (ГФП).

До компетенції команд поліції безпеки та СД належало фізичне знищення визначених расових та політичних ворогів Райху. Для керівництва цими каральними підрозділами вводилась посада вищого фюрера СС і поліції³³.

Німецькі поліційні служби в РКУ представляли поліція порядку, котра складалася з двох підрозділів – охоронної поліції та поліції порядку. До неї ж належали цивільна жандармерія РКУ та пожежна поліція. Представники поліції безпеки, гестапо та кримінальної поліції складали порівняно невеликий підрозділ під назвою поліції безпеки та СД.

Загальне керівництво німецькими поліційними підрозділами здійснював Вищий СС і поліцейський фюрер, який мав двох заступників – поліції безпеки і СД та поліції порядку. Приблизно аналогічна структура була створена і на рівні генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів, але підрозділи поліції безпеки та СД створювалися лише в основних адміністративних центрах генеральних округ. Останні ж підпорядковувалися не адміністрації РКУ, а безпосередньо відомству Г. Гімлера³⁴.

Німецькі поліційні служби мали порівняно невеликий чисельний склад. Наймасовішою за чисельністю особового складу стала місцева поліція. Так, 6 листопада 1941 р. Г. Гімлер видав наказ про створення і структуру місцевої допоміжної поліції, яка отримала назву шуцманшафт, або «шума» (Schutzmann-

³² Мітягін О. О. Охорона оперативного і військового тилу Червоної Армії та Вермахту на території України (1941–1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2017. С. 72–74, 78, 81, 82.

³³ Гончаренко О. Функціонування окупаційної адміністрації. Монографія. С. 170–185.

³⁴ Гончаренко О. Німецькі поліційні органи на теренах Райхскомісаріату «Україна»: проблеми організаційної структури та службової компетенції (1941–1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2010. Вип. 1. С. 136, 137.

schaft, Schuma).

Вона мала складатися з чотирьох компонентів: 1) місцева поліція, що отримала назву «шудманшафт індивідуальної служби (міста-району)» (Schutzmannschaft-Einzeldienst (Stadt-Land)); 2) шуцбатальйони, або інакше – «закриті частини «шума» (Schutzmannschaft-Bataillonen, або Geschlossenen Einheiten der Schutzmannschaft); 3) пожежна охорона (Feuerschutzmannschaft); 4) допоміжні і запасні формування (Hilfschutzmannschaft). Усі ці підрозділи підпорядковувалися німецькій поліції порядку. Восени 1941 р. було остаточно сформовано системи поліцейських органів на рівні місто – район – село.

Окрім цього, в Україні було здійснено спроби створення водної поліції, а також пожежної охорони. У листопаді 1942 р. у прифронтових містах РКУ (Ворошиловград, Харків, Ростов) місцеве поліцейське командування здійснювало заходи зі створення служб ліквідації наслідків повітряних нальотів (Luftschutz).

Шуцбатальйони стали територіальними охоронними частинами, сформованими з місцевих добровольців під німецьким командуванням. Як і всі інші структури «шума», вони повинні були підпорядковуватись командувачу німецької поліції порядку. Шуцбатальйони повинні були поділятися на три основні типи: охоронні (Wachbataillonen), запасні (Ersatzbataillonen) та польові (Feldbataillonen). У РКУ планувалося створення частин тільки перших двох типів³⁵.

Окрім поліцейських формувань, як в РКУ так і в ВЗО були створені органи місцевого управління. Практично позиція як цивільних так і військових адміністраторів у цьому питанні співпадала – вони не могли мати жодного ступеня самостійності чи то принаймні автономності і мали працювати виключно на потреби нав'язаного ззовні окупаційного режиму. Але без цих управлінських структур здійснення окупаційної політики було б неможливим. Для цього у Рейху не вистачало ні суто кадрового потенціалу, ні адекватного розуміння умов, які склалися в місцевому соціумі. До того ж, більшість місцевих управлінців добре орієнтувалися в місцевому середовищі, були особисто знайомими із суб'єктами суспільного життя.

Водночас вже у цьому сегменті окупаційної політики проявилися невідповідності між нацистською ідеологією і окупаційною практикою. Кадрового потенціалу для заміщення відповідних посад в органах місцевого управління не вистачало, а тому німецьким адміністраторам, зазвичай, гебітскомісарам та керівникам військових комендатур довелося допускати до роботи у них навіть колишніх комуністів та представників радянської номенклатури, яких перед цим планувалося знищити.

Досить часто в літературі органи місцевого управління, які створювалися в РКУ та ВЗО, називають «місцевим самоврядуванням». Але ці управлінські структури не мали жодного ступеня самостійності, перебували під невпинним контролем німецьких управлінців і не могли приймати рішень, не узгоджених з окупантами³⁶.

Елементи самоврядності проявлялися виключно на початковому етапі окупації, і то переважно з ініціативи членів «похідних груп» ОУН, які таким чином намагалися встановити свій контроль і вплив на місцеве населення. Проте і в цьому випадку новопосталі органи управління легалізувалися виключно рішеннями німецьких військових властей³⁷.

Місцеву владу в РКУ та ВЗО репрезентували міські, районні та сільські управи.

³⁵ Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ, 2012. 174 с.

³⁶ Гончаренко О. Правова природа органів місцевого управління цивільної адміністрації рейхскомісаріату «Україна»: юридична теорія та окупаційна практика (1941–1944 рр.). *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*. Київ, 2009. Вип. 12. С. 151–160.

³⁷ Гончаренко О. Похідні групи ОУН (б) на теренах Наддніпрянщини: до питання про результативність

Німецька влада не допускала створення управлінської вертикалі у цих органах. Виключно сільські управи перебували у відомчому підпорядкуванні районних управ³⁸. Органи ж обласного управлінського рівня взагалі не створювалися. Лише в окремих регіонах РКУ влітку 1941 р. почали функціонувати ці структури. Та вже на початку 1942 р. їх було розформовано³⁹.

На окуповану територію України поширили свою юрисдикцію й інші відомства Третього Рейху, зокрема, економічні. Так, відповідно до Указу А. Гітлера від 17 липня, на окуповані землі поширював владу Г. Герінг, який з 29 червня 1941 р. займався реалізацією економічного плану на чотири роки. У зв'язку з цим на території, підпорядкованій А. Розенбергу, перебували військово-господарські інстанції, підпорядковані Г. Герінгу. Крім того, керівництво економікою в окупованих областях здійснювалося штабом з управління економікою Ост⁴⁰.

Отже, Україна у відповідності з планами нацистського керівництва Третього Райху мала стати майбутнім «життєвим простором» для «арійського народу». Перетворення загарбаної території на «життєвий простір» і було метою встановленого в Україні нацистського окупаційного режиму. Цій далекосяжній стратегічній меті підпорядковувалися завдання окупації, успішна реалізація яких мала готувати базу для досягнення мети встановленого режиму. Задля цього керівництво Третього Райху передбачало негайну ліквідацію будь-яких ознак радянської державності, адміністративно-територіального й політичного устрою довоєнної УРСР; винищення соціально-політичної опори сталінського режиму, а саме колишніх комуністів, а також так званої радянської номенклатури й «активу»; тотальну фізичну ліквідацію народів, визнаних нацистською ідеологією расово неповноцінними (євреїв та циган), психічно хворих осіб; деурбанізацію і знелюднення населення окупованої країни; економічну експлуатацію сировинних, продовольчих та людських ресурсів; деінтелектуалізацію українського населення.

На реалізацію мети і завдань окупаційного режиму працювала вся бюрократична машина Третього Рейху. Також для безпосереднього виконання завдань окупації була створена система органів окупаційного адміністрування, зокрема, Рейхсміністерство східних окупованих територій, РКУ та ВЗО. До складу РКУ входили генеральні комісаріати, які, в свою чергу, поділялися на гебітскомісаріати. Управління в зоні ВЗО здійснювали фельд- та ортскомендатури.

У зонах відповідальності РКУ та ВЗО функціонували поліційні та військові структури, які охороняли встановлений правопорядок, проводили боротьбу з рухом Опору, здійснювали інші заходи, визначені специфікою їх службової компетенції.

Важливе місце в реалізації завдань окупаційного режиму відігравали органи місцевого управління, представлені районними, міськими та сільськими управами. Перебуваючи під тотальним контролем окупаційної адміністрації, їх особовий склад мав виконувати вказівки німецьких управлінців. Зміст службової компетенції органів місцевого управління, порядок створення не дозволяє кваліфікувати їх у якості органів «самоврядування».

спроб інтеграції до окупаційних органів влади (1941–1944 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2008. № 14. С. 234–241.

³⁸ Гончаренко О. Сільські управи в системі окупаційного апарату влади райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, компетенція та досвід функціонування (1941–1944 рр.). *Український селянин: Зб. наук. праць*. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2010. Вип. 12. С. 243–247.

³⁹ Гончаренко О. Органи обласного управління на теренах Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, компетенція та досвід функціонування (1941–1944 рр.). *Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура*. Київ, 2010. Вип. 17. С. 37–41.

⁴⁰ Тарнавський І. С. Рейхсміністерство окупованих східних територій та підпорядковані йому місцеві органи: історія створення, структура та діяльність (1941–1945 рр.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 1. С. 55.

Утім, результати окупаційного адміністрування були невтішними. Окупаційний режим в РКУ зазнав системної політичної кризи. Однією із причин кризи стали деструктивні явища та процеси у функціонуванні окупаційного апарату влади, а саме неадекватно високий рівень паралелізму та дублювання в роботі окупаційних органів влади. А особистий конфлікт між А. Розенбергом та Е. Кохом призвів до появи деструктивних явищ у роботі адміністрації РКУ. Сам же окупаційний апарат влади був переобтяжений службовими завданнями, виконати які за дефіциту кваліфікованих управлінців, матеріально-технічних ресурсів, низького рівня транспортного сполучення та комунікацій було вкрай складно.

References

- Dvirna, K. P., and Levchenko, Yu. I. (2014). Reichskomissariaty «Ukraina» ta «Ostland» v period nimetskoї okupatsii: osoblyvosti terytorialno-upravlinskoї systemy ta polityky [Reich-commissariats “Ukraine” and “Ostland” during the German occupation: features of the territorial-administrative system and policy]. *Hrani*, 3.
- Dereiko, I. (2012). Mistsevi formuvannia nimetskoї armii ta politsii u Raikhskomissariati «Ukraina» (1941–1944 roky) [Local units of the German army and police at the Reichkommissariat “Ukraine” (1941–1944)]. Kyiv, Ukraine.
- Honcharenko, I. (2012). Profesiina osvita na terenakh Raikhskomissariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.) [Professional education in the territory of the Reichkommissariat Ukraine (1941–1944)]. Candidate’s Thesis. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine.
- Honcharenko, O. (2008). Pokhidni hrupy OUN(b) na terenakh Naddniproshchyny: do pytannia pro rezultatyvnist sprob intehtratsii do okupatsiinykh orhaniv vlady (1941–1944 rr.). *Halychyna*, 14. 234–241.
- Honcharenko, O. (2009). Pravova pryroda orhaniv mistsevoho upravlinnia tsyvilnoi administratsii reikhskomissariatu «Ukraina»: yurydychna teoriia ta okupatsiina praktyka (1941–1944 rr.) [Legal nature of local self-government bodies of civil administration of the Reichkommissariat “Ukraine”: legal theory and occupation practice (1941–1944)]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 12.
- Honcharenko, O. (2010). Nimetski politsiini orhany na terenakh Raikhskomissariatu «Ukraina»: problemy orhanizatsiinoї struktury ta sluzhbovoi kompetensii (1941–1944 rr.) [German Police Bodies on the Territory of the Reichkommissariat Ukraine: Problems of Organizational Structure and Service Competence (1941–1944)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*. 2010. 1. 136–140
- Honcharenko, O. (2010). Orhany oblasnoho upravlinnia na terenakh Raikhskomissariatu «Ukraina»: orhanizatsiina struktura, kompetensii ta dosvid funktsionuvannia (1941–1944 rr.) [Regional authorities in the territory of the Reichkommissariat Ukraine: organizational structure, competence and experience of functioning (1941–1944)]. *Chasopys ukrainskoї istorii*, 17.
- Honcharenko, O. (2010). Silski upravy v systemi okupatsiinoho aparatu vlady raikhskomissariatu «Ukraina»: orhanizatsiina struktura, kompetensii ta dosvid funktsionuvannia (1941–1944 rr.) [Village councils in the system of the occupation apparatus of power in the Reich Commissariat “Ukraine”: organizational structure, competence and experience of functioning (1941–1944)]. *Ukrainskyi selianyn*, 12, 243–247.
- Honcharenko, O. (2011). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia funktsionuvannia okupatsiinoї administratsii Raikhskomissariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.) [Organizational and legal support for the functioning of the occupation administration of the Reichkommissariat “Ukraine” (1941–1944)]. Doctor’s Thesis. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine.
- Honcharenko, O. (2011). Funktsionuvannia okupatsiinoї administratsii Raikhskomissariatu «Ukraina»: upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941–1944 rr.) [Functioning of the occupation administration of the Reich Commissariat “Ukraine”: management, organizational and legal aspects (1941–1944)]. Kyiv, Ukraine: NPU imeni M. P. Drahomanova.
- Kononenko, R. (2011). Pravovi zasady rehuliuвання okhorony tylu okupatsiinykh viisk hitlerivskoi Nimechchyny v umovakh viiny na terytorii URSR (1941–1944 rr.) [Legal bases of regulation of protection of the rear of occupation troops of Hitler’s Germany in the conditions of war in the territory of the UkrSSR]. *Naukovi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*,

6, 232–237.

Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini* [Ukraine and Germany in WWII]. Paris-New York-Lviv: Naukove tovarystvo imeni T. Shevchenka u Lvovi. Ukrainoznavcha biblioteka NTSh.

Kosyk, V. (1992). *Ukraina pid chas Druhoi svitovoi viiny 1938–1945* [Ukraine during the WWII]. Kyiv, Ukraine.

Kunyskyi, M. (2014). *Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naseleння Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.)* [Social and legal status of the local population of the Reichskommissariat “Ukraine” (1941–1944)]. Kyiv Ukraine: PP «NVTs «Profi».

Kucher, V. (2008). *Nimetska okupatsiia Ukrainy v pochatkovyi period viiny: polityko-ekonomichna paradyhma* [German Occupation of Ukraine in the first period of war: political and economic paradigm]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 39, 291–307.

Lysenko, O. (2009). *Systema upravlinnia okupovanymy terytoriiamy Ukrainy (1941–1944 rr.)* [Occupied territories management system (1941–1944)]. *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini*. (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: Nika-Tsentr.

Mitiahin, O. (2017). *Okhorona operatyvnoho i viiskovoho tylu Chervonoї Armii ta Vermakhtu na terytorii Ukrainy (1941–1944 rr.)* [Protection of the operational and military rear of the Red Army and the Wehrmacht on the territory of Ukraine (1941–1944)]. Candidate’s Thesis. Kyiv, Ukraine: Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho.

Nesterenko, V. (2005). *Okupatsiinyi rezhym u viiskovii zoni Ukrainy v 1941–1943 rr. (administratyvnyi, ekonomichnyi ta sotsiokulturnyi aspekty)* [Occupation regime in the military zone in Ukraine (1941–1943)]. Candidate’s Thesis.

Tarnavskiy, I. (2013). *Reikhsministerstvo okupovanykh skhidnykh terytorii ta pidporiadkovani yomu mistsevi orhany: istoriia stvorennia, struktura ta diialnist (1941–1945 rr.)*. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 1, 52–61.

TsDAHO Ukrainy (Tsentronyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednen Ukrainy) – CSAPO of Ukraine (The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine). F. 166. Op. 3. Spr. 142. Ark. 38.

TsDAHO Ukrainy – CSAPO of Ukraine. F. 166. Op. 3. Spr. 141. Ark. 76–78.

Yerzhabkova, B. (2008). *Shkilna sprava ta shkilna polityka v reikhskomisariati “Ukraina” (1941–1944) u svitli nimetskykh dokumentiv* [School Business and School Policy at the Reichskommissariat “Ukraine” (1941–1944) through the documents]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Іваненко Аліна Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри права філософії та політології, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна); докторант, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна).

Ivanenko Alina O. – Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Philosophy and Political Science, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14013, Ukraine); Doctoral Candidate SHEI «Pereiaslav–Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (30 Sukhomlynsky Street, Pereiaslav–Khmelnyskyi, 080401, Ukraine).

E-mail: alina.a.ivanenko@gmail.com

THE MANAGEMENT BODIES IN THE REICHCOMISSARIAT “UKRAINE” AND MILITARY OCCUPATION ZONE AS THE MEANS OF FULFILLING THE OCCUPATIONAL OBJECTIVE AND THE TASKS IN UKRAINE BY THE THIRD REICH

The article states that, in accordance with the plans of the Third Reich Nazi leaders, Ukraine should have become a future «living space» for the «Aryan people». The

transformation of the occupied territory into a «living space» was the purpose of the Nazi occupation regime established in Ukraine. The entire bureaucratic machine of the Third Reich worked to realize the goals and objectives of the occupation regime. Also, a system of occupational administration bodies, in particular, the Reichsminister of the Eastern Occupied Territories, the Reichskommissariat “Ukraine” and the Military Occupation Zone, was established to fulfill directly the occupation tasks. The **purpose** of the article is to highlight the role of the administrative apparatus of the Reichskommissariat “Ukraine” and the military occupation zone in the process of realization of the purpose and tasks of occupation of the territory of Ukraine by the Third Reich in 1941–1944. **Methods** of research were both general scientific (analysis, deduction, induction) and special (comparative-historical, retrospective). **Scientific novelty.** On the basis of archival sources, the peculiarities of the functioning of the administrative apparatus in the RCU and MOZ in 1941–1944 were investigated with a view to their work for the purpose and objectives of German occupation policy. **Conclusions.** The occupation regime in the Reichskommissariat “Ukraine” underwent a systemic political crisis. One of the causes of the crisis was the destructive phenomena and processes in the functioning of the power occupation apparatus. One of the reasons for this was the inadequately high level of parallelism and duplication in the work of the occupying authorities. Personal conflict between A. Rosenberg and E. Koch led to the destructive phenomena appearance in the work of the administration of the Reichskommissariat “Ukraine”. The occupation apparatus of the government itself was overburdened with job tasks, which was extremely difficult to perform due to a shortage of qualified managers, logistical resources, low level of transport and communications.

Keywords: management, occupation regime, Reichskommissariat “Ukraine”, military occupation zone.

Дата подання: 22 жовтня 2019 р.

Дата затвердження до друку: 5 березня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Іваненко А. Управлінський апарат в РКУ та ВЗО як засіб реалізації мети та завдань окупації України Третім Райхом. *Сіверянський літопис*. 2020. №1. С. 230–244. DOI: 10.5281/zenodo.3732635.

Цитування за стандартом APA

Ivanenko, A. (2020). Upravlinskyi aparat v RCU ta VZO yak zasib realizatsii mety ta zavdan okupatsii Ukrainy Tretim Raikhom [The management bodies in the Reichskommissariat “Ukraine” and Military Occupation Zone as the means of fulfilling the occupational objective and the tasks by the Third Reich]. *Sivrianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 230–244. DOI: 10.5281/zenodo.3732635.